

ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІЇ ГРАМАТИЧНИХ РИМ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ КРОВІ

У статті вивчаються різновиди граматичних рим – дієслівних, прикметникових, іменникових, числівникових – у текстах українських народних лікувальних замовлянь (підгрупа „замовляння крові”). Приділено увагу також нечисленним випадкам уживання неграматичних рим та лексичним повторам, їхній ролі в ритмічній організації тексту та здійсненні ним основної прагматичної функції – цілення хворого.

Ключові слова: замовляння, сугестивний вплив, сакральність, граматична рима, неграматична рима, неточна рима, словесний повтор, симпатійна антиципація, стверджувальні й заперечні порівняння, ритміка тексту.

Специфіка українських народних замовлянь як одного з найархаїчніших і найсакральніших жанрів фольклору полягає в орієнтації насамперед на прагматичні цілі: вилікувати хворого, посприяти врожаю або судовим справам, захистити дім від злодіїв чи худобу від хортів і вовків, наслати чи відвернути любовні чари тощо. Механізми, які дозволяють втілювати такі цілі в життя, являють значний інтерес з точки зору багатьох наук: лінгвістики і літературознавства, фольклористики й культурології, сугестології й психології, фізіології, неврології тощо.

Виконання сакральних текстів потребує, як відомо, особливого настрою і певного душевного стану – марнобагатом з них передувє читання молитви, іноді й кількаразове. Включення молитовних фрагментів або хоча би згадування імен язичницьких божеств чи християнських святих простежуються і всередині текстів замовлянь, і в їхніх фінальних, заключних частинах, так званих „заключках”. Та й самі замовляння ще О. Потебня називав язичницькими молитвами, в основі яких лежить словесне порівняння явища реального чи уявного з явищем бажаним з метою здійснення останнього. На сьогодні замовляння здебільшого розуміють як короткі, переважно ритмічно організовані твори формульного характеру, які мають силу магічного впливу на досягнення бажаної практичної мети [3].

В історії збирання й дослідження замовлянь виділяють три етапи: 1) кінець XVIII – початок XX ст., коли в працях О. Буслаєва, О. Афанасьєва, М. Костомарова, В. Даля, П. Єфименка, П. Чубинського, М. Крушинського, В. Міллера, М. Познанського, О. Потебні, Д. Зелєніна та ін. замовляння здебільшого лише згадуються в контексті міфологічних уявлень слов'ян; 2) перша половина XX ст., коли замовляння розглядають як окремий

архаїчний і самобутній жанр народної творчості (праці М. Грушевського, І. Огієнка); 3) від 60-х років XX ст. до сьогодні. Дослідження третього періоду відбуваються за такими основними напрямками: *реконструкційним* – замовляння вивчається як пратекст з притаманними йому архетипами (В. Топоров, М. Лекомцева, Т. Агапкіна, І. Чернов, В. Петров та ін.); *обрядовим* – замовляння розглядається як синкретичний жанр, на основі чого вивчаються твори календарного циклу (В. Соколова, Л. Виноградова, С. Дмитрієва, Є. Померанцева, Г. Барташевич та ін.) та *психологічним* – текст замовляння уявляється кодом, за допомогою якого реалізуються приховані можливості підсвідомого впливу на психіку інших людей (Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитоновна та ін.). Разом із тим дослідження останніх років характеризуються методологічною різноплановістю: вивчаються первинні значення мотивів і образів замовляння, взаємозв'язок вербальних і невербальних методів лікування, територіальні відмінності замовлянь тощо [8].

Ритміка замовлянь віддавна привертала увагу збирачів і дослідників, її називали одним з провідних чинників дієвості цих сакральних текстів (М. Познанський, О. Блок, Fustel de Coulanges, В. Харитоновна та ін.). Іще з дописемних часів ритмізація прози використовувалась не тільки для полегшення запам'ятовування значних за обсягом текстів, а й для посилення їхнього сугестивного впливу – адже, за уявленнями ще давніх римлян, ритмічність мовлення полегшувала шлях до серця слухачів [4]. Особливий тип виконання замовлянь, їхня специфічна ритміка та інтонація сприяють зануренню знахаря і хворого в особливий психічний стан, т. зв. „змінений стан свідомості” (ЗСС) [9]. Ритмічний монотон лікувальних замовлянь впливає на підсвідомість реципієнта, заспокоює його і своїм ритмом вирівнює його порушені фізіологічні ритми. При цьому у творенні ритмічності замовлянь беруть участь одиниці всіх мовних рівнів: фонетичного, лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного [2].

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей граматичного римування в українських лікувальних замовляннях – адже рима є одним із найвиразніших засобів творення наскрізного ритму цих текстів, а також чинником, що посилює їхню емоційність, виразність, сприяє формуванню певної композиційної завершеності і в цілому поліпшує їх сприйняття. Попри те, що замовляння не є власне віршами, їм притаманні багато які

риси віршованого мовлення, зокрема рими (в кінці рядка і внутрішні), синтаксичний паралелізм, алітерації, асонанси, подекуди струнка строфічна врівноваженість. Виразна римованість цих фольклорних текстів зумовила їхній запис деякими дослідниками у вигляді строф – подібно до віршів (див. [10; 12]).

Матеріалом нашого дослідження послуговували 65 замовлянь крові, обраних шляхом суцільної вибірки з 5-ти джерел, в яких ми обстежили особливості функціонування найпоширенішої в таких текстах граматичної рими.

Було виявлено, що в замовляннях крові найширше представлені **дієслівні** рими (236 одиниць) – це переважно дієслова минулого часу (*по-орала – посіяла – стояла; не зійшла – не пішла; уламалась – угамувалась; зашивали – замовляли* тощо), що зумовлено досить частотним використанням у текстах замовлянь прийому так званої симпатійної антиципації – представлення бажаного результату вже здійсненим („*Ішли старці трьома потоками. Старці стали, кров перестала*”; „*Дівка йшла, кам'яні відра несла, до кам'яного колодязя пішла, відра упустила, вода розлилась, а у раба Божого кров уйнялась*”). Дуже поширений у замовляннях синтаксичний паралелізм – стверджувальні та заперечні порівняння („*Ішов красний пан, ніс води збан, пан повалився, збан розбився, вода розлилася, у сірого коня кров уйнялася*”; „*Ішло три каліки через три ріки, рубали рожу, саджали рожу, рожка не зійшла, кров червона не пішла*” та формула нездійсненої умови як різновид заперечного порівняння („*Сіяла баба на камені рожу. Як та рожка зійде, тоді у (ім'я) кров піде*”). Набагато рідше уживаються форми теперішнього часу („*На синьому морі стоїть білий камінь, на тім камені два брати січуться, рубаються, великі рани завдають – і кров не йде*”; „*Ходить Ісус по небу, трісочки збирає, огонь розкладає: огонь не горить, кров не біжить*”), поодинокі – форми дієслів майбутнього часу („*На камені, на острові, На Осіяньській горі бігло три ріки: Одна водяна, друга медяна, третя кровава, я водяну вилию, а медяну вип'ю, а кровавою кров замовлю*”). Доволі уживаними є імперативи (*устань – перестань; зупинись – повернись; запікайся – заговорюйся; не двигись – остановись; згинь, згинь, пропади, де взялося – туди йди* та ін.), що зумовлено загальною спрямованістю замовлянь на спонування до виконання реальної дії.

До дієслівних рим ми зараховували також повтори („*Коли з кам'яної корови молоко потече, тоді раба Божого кров потече*”), оскільки вони так само сприяють загальній ритмізації тексту. Дієслова в замовляннях можуть утворювати і так звані неграматичні рими з іншими частинами мо-

ви: *рано – орала; Пресвятая – перестала; в гаї – рубає; Уляна – замовляла; Оврам – орав; Божа Мати – кров замовляти* тощо. Усі ці рими є, як правило, неточними (приблизними). Загалом дієслівна рима якнайповніше передає саму прагматичну суть замовляння – його скерованість на реальну дію, на допомогу в лікуванні й досягнення бажаного результату.

Але щоб подолати хворобу, її слід максимально повно й докладно описати. Очевидно, тому друге за поширеністю місце в українських народних замовляннях крові посідають **прикметникові** рими (180 римованих одиниць). Здебільшого такі рими утворюють відносні прикметники (*водяна – медяна; водяная – огняная – кров'яная; рум'яного – ретивого; чорних – карих; золотою – шовковою; буйную – трав'яную – водяную; київським – печерським – Божим – христовим – святим – небесним – скорим* та ін.), іноді – усічені форми („*Іхав чоловік стар, кінь під ним кар*”). До прикметникових рим ми зараховували також і ті, які були утворені відчислівниковими прикметниками (порядковими числівниками) на зразок *перва – друга – третя* тощо, діеприкметниками *нарощеного – молитвенного – хрещеного*, а також частотними повторами форм прикметників – здебільшого на позначення кольору чи матеріалу: „*Було собі красне море. Іхав чоловік красним возом, красними волами, красні колеса, красне ярмо, красна війя, красні притики, красне море рубати, хрещеному, нарощеному, молитвенному Іванові кров замовляти*”; „*Ішла кам'яна баба з кам'яною дійницею на кам'яну гору кам'яних корів доїть. З молока масла наробила та до рани приложила, щоб з раба (ім'я) кров застигла*” тощо. Такі прикметникові повтори не є власне римами, але по-своєму також ритмізують текст замовляння, пульсуючи і видозмінюючись у ньому, надаючи йому особливої виразності й композиційної завершеності.

Іменникові рими (107 одиниць) можуть бути неточними і точними: *на коні – по землі; з Києва – з Чернігова; по рослинах – по дорогах – по притонах – по містах; Калина – Малина – Шипшина; голочку – ниточку; крило – жерло; птах – дах; з лиця – з серця; з костей – з очей; три дівчини – три очеретини; Петро – Павло; духами – науками; каліки – ріки; сестрою – водою; Іван Богослов – не однослов; по річці – на нитці; Христос – на трость; пан – збан; горою – з росою; із річчю – з поміччю; замор'я – здоров'я; зорям-зірницям – помішницям; три брати – Кіндрати; панни – Ганни* тощо, проте й вони сприяють загальній ритмізації тексту, допомагають створювати той неповторний монотон, що вводить реципієнта у змінений стан свідомості, можна припустити – гармонізує його порушені біоритми й зцілює.

Зрідка іменники можуть брати участь у творенні неграматичних неточних рим *коса – вся; морем – повен* тощо, які урізноманітнюють і збагачують звукову будову текстів. До іменникових рим ми зараховували також і повтори одних і тих самих іменників та їхніх відмінкових форм у тексті („*На морі, на окіяні, на островах, на обояні стоїть церков; а в тій церкві стоїть престол, за престолом сидить Пречистая Діва Марія, шиє вона шовком криваву рану; шовку не стало й кров перестала*”).

Числівникові повтори у текстах замовлянь навряд чи можна вважати римами, проте їхня роль у створенні ритмічного малюнку тексту очевидна. Найчастіше повторюється числівник три (21 вживання): „*Бігли три дівчини, вирвали три очеретини та заткнули три жерели рабу Божому Івану. Амінь*”. Тричі зустрічається в аналізованих текстах числівник сім („*На синьому морі, на залізнім току – там залізна баба, а в тої баби – сім дочок, а в тих семи – також по сім*”), двічі – числівник два. Символіку сакральних чисел *три* та *сім* цікаво витлумачує М. Новикова, зазначаючи, що *три* охоплює значення тричленної вертикальної моделі світу, сукупність царств верхнього, середнього, нижнього, а також відображає динамічний цикл змін юність – зрілість – старість, місяць-молодик – підповня – повня, виражає збільшення, посилення, магічність тощо. Натомість „сім” – символ, також постає із певних несимволічних, біофізичних властивостей. Символізацію числа „три” пояснено кібернетично: „три” – мінімальна кількість повторів, яка сприймається як значуща, як „сигнал”, а не „шум”. (Два повтори можуть бути сприйняті як випадковий збіг). Символізацією числа „сім” біофізики виводять з властивостей людської пам’яті: сім знаків – максимальний об’єм „миттєвого” усного запам’ятовування та відтворення. Оскільки ж в архаїчних культурах всяке знання запам’ятовувалося і передавалося усно, то, очевидно, саме цим пояснюється стабільне значення „семи” як усієї можливої кількості, „межі”, нарешті, просто „як завжди багато”. В цьому значенні („багато”) „сім” дуже часто протиставляється „одному” („єдиному”, „обраному”, „відзначеному”)” [5, с. 281–284]. Тож числівники в таких текстах мають як ритмічне, так і сакральне навантаження.

Таким чином, граматичні й неграматичні рим та лексичні повтори дієслів, прикметників, іменників, числівників у текстах українських народних замовлянь крові разом з іншими мовними

і немовними засобами сприяють творенню особливої ритмічної структури тексту, що не лише посилює його виразність, емоційність, надає композиційної завершеності, а й допомагає сформувати специфічний ритмічний монотон, який вводить реципієнта у змінений стан свідомості й зумовлює його зцілення.

Література

1. Блок А. Поэзия заговоров и заклинаний / А. Блок // Собр. Соч. в 8-ми т. – Т. 5. – М.–Л., 1962. – С. 36–66.
  2. Бондаренко В. Мовні засоби ритмізації українських народних лікувальних замовлянь В. Бондаренко // Українське мовознавство : Міжвідомчий науковий збірник. – Випуск 42. – К., 2011. – С. 3–13.
  3. Дмитренко М. Чари народного слова // Замовляння / М. Дмитренко / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К., 2007. – С. 3–6.
  4. Лимар Ю. Просодичні та синтаксичні засоби ритмізації тексту (на матеріалі „Ab urbe condita” Тіта Лівія) / Ю. Лимар // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія : Збірник наукових праць. Частина друга. – К., 2001. – С. 65–68.
  5. Новикова М. Коментар / М. Новикова // Українські замовляння. – К., 1993. – С. 199–306.
  6. Познанский Н. Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул / Н. Познанский. – М., 1995.
  8. Темченко А. І. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. / А. І. Темченко. – К., 2003.
  9. Харитоновна В. И. Заговорно-заклинательное искусство восточных славян: проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований. В 2-х частях. / В. И. Харитоновна. – М., 1999. – С. 5–23.
- Джерельна база**
10. „Ви, зорі-зориці...” : Українська народна магічна поезія / Замовляння/. – К., 1991.
  11. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К., 2007.
  12. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К., 1998.
  13. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко. – К., 1993.
  14. Українська народна магія: поетика, психологія. Серія: Фольклор, етнографія, звичаєве право. Вип. 2. – К., 2001.

В статтє изучаються разновидности грамматических рифм, выраженных глаголами, именами прилагательными, именами существительными, числительными, в текстах украинских народных лечебных заговоров (подгруппа „заговоры крови”). Уделено внимание также немногочисленным случаям

употребления неграмматических рифм и лексическим повторам, их роли в ритмической организации текста и в осуществлении основной прагматической функции заговора – исцелении больного.

Ключевые слова: заговор, суггестивное влияние, сакральность, грамматическая рифма, неграмматическая рифма, неточная рифма, словесный повтор, симпатическая антиципация, утвердительные и отрицательные сравнения, ритмика текста.

This article deals with study types of grammatical rhymes (verbal, adjectival, noun, numeral) in the texts of Ukrainian folk healing spells (subgroup „spells blood”). Attention is paid also on a few instances of use non-grammatical rhymes, lexical repetitions, their role in the rhythmic organization of the text and the exercise of basic pragmatic function of healing spells – healing the patient.

Key words: healing spells, suggestive influence, sacral, grammatical rhyme, non-grammatical rhyme, rhyme inaccurate, verbal repetition, sympathyc anticipation, affirmative and negative comparison, rhythmic of text.